

Mensen, wat zijn dat eigenlijk?

Sjaak van der Geest – 02/12/05, 00:00

Soms stellen wetenschappers een vraag waarvan je denkt: is dat niet erg ver gezocht? - dat weten we toch! Enige tijd geleden mocht ik voor deze krant een boekje bespreken over de vraag waarom mensen aan seks doen....

De auteur, Felipe Fernández-Armesto, is hoogleraar geschiedenis aan een Londense universiteit, maar is vooral bekend als presentator van het radioprogramma Analysis op BBC 4. Aanleiding voor zijn beschouwing over het begrip 'mens' zijn zes - vooral recente - ontwikkelingen in maatschappijen wetenschap. De eerste is de primatologie, de studie van mensapen, die ons meldt dat deze dieren taal spreken, gereedschap vervaardigen en gebruiken, symbolen verstaan en over zelfbewustzijn beschikken, allemaal eigenschappen waarover mensen het monopolie meenden te hebben. Een bezoeker van Mars, voorspelt de auteur, zou mensen en chimpansees waarschijnlijk als één soort beschouwen.

Een tweede aanleiding is de groeiende aandacht voor de rechten van het dier. Waaraan ontleen wij ('mensen') het recht om anders behandeld te worden dan - andere - dieren? Niemand gelooft nog dat dieren geen pijn voelen, geen angst kennen.

Dan zijn er de discussies binnen de paleontologie: hoe ver moeten we teruggaan in de prehistorie om de eerste mens te ontmoeten? Wat maakte welk wezen zo verschillend van zijn tijdgenoten, dat hij een ander 'soort' werd, mens? Die paleontologische vraag, die zich uitstrekt over een periode van 150 duizend jaar, loopt parallel met de vraag naar de negen maanden durende menswording van de foetus. Waar ligt de grens? Die vraag is voormedici, ethici, ouders en politici hoogst belangrijk, maar onmogelijk naar ieders tevredenheid te beantwoorden.

Het was onvermijdelijk dat ook filosofen zich in dit debat gingen mengen. Zijn 'mensen' wezenlijk verschillend van andere dieren? Zijn mensen een apart soort? Of moeten we veeleer spreken van categorieën waarin wegroepen dieren voor het gemak indelen? Volgens de huidige kennis van de evolutie, aldus de auteur, kunnen we moeilijk volhouden dat er menselijke eigenschappen zijn die zowel algemeen als uniek voor de soort zijn.

De vijfde bron van twijfel is het onderzoek naar kunstmatige intelligentie die eveneens tot filosofische heroverweging dwingt. Zouden schepsels die wij zelf bouwen ooit dezelfde kwaliteiten kunnen hebben als die welke ons tot mens maken?

Tenslotte heeft genetisch onderzoek resultaten opgeleverd die de grote verwantschap aantonen tussen wat we 'mens' en 'dier' noemen. Kijkend naar ons DNA zijn we nauwelijks van de chimpansees te onderscheiden. 'Mens zijn heeft nog nooit zo dierlijk gevoeld', concludeert de schrijver.

Met zijn essay tracht Fernández-Armesto in vijf hoofdstukken te onderzoeken hoe het begrip 'mens' zich historisch heeft ontwikkeld, om vervolgens de zelfgenoegzaamheid van mensen over hun bevoorrechte status ter discussie te stellen. Die zelfgenoegzaamheid, meent hij, zorgt ervoor dat mensen slecht zijn uitgerust voor taken waarmee ze straks geconfronteerd zullen worden. Zijn stellingname roept herinneringen op aan eerdere stappen terug die mensen hebben moeten doen onder druk van bevindingen van wetenschappers als Galilei, Darwin en Freud. Ook de onhoudbaarheid van racisme en ethnocentrisme in het koloniale tijdperk (en daarna) past in deze reeks van retrocessies. De ironie is dat hoe meer mensen weten, hoe minder ze van zichzelf denken. Moeten we na de erkenning van bewoners van andere gewesten als medemensen nu ook onze huisdieren omhelzen als bloedverwanten?

Fernández-Armesto voert ons eerst langs het rijk der fabelen. Verhalen over dieren met menselijke trekken en totemisme zouden wijzen op een oorspronkelijk besef van soortverwantschap tussen mens en dier (het meest dubieuze argument in zijn hele betoog). Historische gebeurtenissen worden aangevoerd om die stelling te ondersteunen.

In het middeleeuwse en vroeg-moderne Europa werden dieren die een mens gedood hadden, gerechtelijk vervolgd en geëxecuteerd. Nog in 1650 stond in Segovia een zwerm sprinkhanen terecht voor de schade die zij hadden aangericht.

De hoofdstukken 2 en 3 gaan hoofdzakelijk over onze eerste ontmoetingen met wezens uit 'primitieve' culturen en de daaruit voortkomende slavenhandel; gebeurtenissen die uiteindelijk hebben geleid tot een herziening van ons zelfbeeld. Hoofdstuk 4 voert de lezer naar de studie van hominiden, mensachtigen, zowel contemporaine (de oerang-oetang) als prehistorische (de Neanderthaler). 'Soortisme', aldus de auteur, verschilt niet wezenlijk van het eerder verworpen racisme.

In het laatste hoofdstuk, over genetica en technologie, wordt het unieke van de mens opnieuw ter discussie gesteld. Wat zal ons uiteindelijk onderscheiden van de cyborgs die we maken? Ziel? Geest? Individualiteit? Het is nog maar de vraag. Bovendien, wat is dat eigenlijk: ziel, geest, individualiteit?

Zijn al deze vragen en twijfels gegrond? Moeten we onszelf gaan herdefiniëren? En wat zijn dan de consequenties voor begrippen als mensenrechten en menselijke waardigheid? Ik heb me laten meeslepen in een spannend gedachte-experiment: de twijfels die de auteur oproept over de juistheid van de grenzen waarmee de menselijke soort zijn superioriteit tracht te consolideren. Het was een enerverende wandeling langs de rand van de afgrond.

Ik ben weer thuis en weet dat er iets niet klopt. Ik weet wat menszijn is, ik ken mijn grenzen, ook al kan ik het niet goed uitleggen. Ik kan van dieren houden, respect hebben voor het 'ongeboren leven', bewondering of angst hebben voor cyborgs en het zwaar gehandicapte kind strelen, zonder te vergeten wie en wat ik zelf ben.

De Britse schrijver E.M. Forster vertelt ergens het verhaal van de zendeling in India die in een debat verwickeld raakt met Brahmanen. Zij overtuigen hem ervan dat genade en verlossing niet tot mensen beperkt kan blijven maar ook voor apen bestemd is. 'En', vervolgen zij, 'wat te denken van sinaasappelen, kristallen en modder?' Een heerlijk debat.

Sjaak van der Geest

Felipe Fernández-Armesto: Dus jij denkt dat je een mens bent? Vertaald uit het Engels door Edzard Krol Bert Bakker 200 pagina's 16,95 ISBN 90 3512729 X